

СУДОВИЙ ТА АРБИТРАЖНИЙ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНВЕТОРІВ ПРИ ЕКСПРОПІАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ МАЙНА

JUDICIAL AND ARBITRATION MECHANISMS FOR PROTECTION OF INVESTORS' RIGHTS IN THE COURSE OF EXPROPRIATION AND NATIONALIZATION OF PROPERTY

Будурова Г.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються механізми захисту порушених прав інвесторів при експропріації та націоналізації їх майна, зокрема, з метою отримання справедливої компенсації за вилучені об'єкти права власності.

Встановлено, що для вітчизняних інвесторів такими способами захисту є звернення до державних або третейських судів згідно ч. 3 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність», проте існуюча судова практика не забезпечує захисту прав інвесторів на підставі норм про експропріацію інвестицій. Проаналізовано можливість застосування інструментарію колективного (групового) позову щодо захисту прав та законних інтересів власників експропрійованих чи націоналізованих активів конкретного суб'єкта господарювання через зручність для стягнення майнової шкоди за позовною вимогою, що є однорідною для значного кола осіб, та забезпечення принципу процесуальної економії.

Для іноземних інвесторів пріоритетним визнається вирішення спору шляхом консультацій або переговорів, а за незадовільного результату – звернення до державного суду країни-місця здійснення інвестиції, постійно діючої арбітражної установи або арбітражу ad hoc. Підкреслено, що згода приймаючої держави на звернення до комерційного/інвестиційного арбітражу у справах про експропріацію та націоналізацію нівелює ризики упередженості з боку національних судів, почасти неефективного захисту за тривалого процесу, надаючи можливість застосувати переваги, інструменти та підходи арбітражу для отримання максимальної компенсації за двосторонніми інвестиційними договорами.

Обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання підстав примусового вилучення майна і, зокрема, націоналізації через зростання кількості випадків примусового вилучення майна у приватних осіб під час дії режиму воєнного стану з мотивів забезпечення обороноздатності держави, способів та порядку примусового позбавлення майна – з метою забезпечення дотримання критеріїв правомірності здійснення таких вилучень.

Ключові слова: націоналізація, експропріація, судовий захист, альтернативні способи вирішення спорів, міжнародний комерційний арбітраж, колективний (груповий) позов, компенсація, відшкодування збитків, ринкова вартість.

The article examines the mechanisms for protecting the violated rights of investors during the expropriation and nationalization of their property, in particular, with the aim of obtaining fair compensation for seized property.

It has been established that for domestic investors such means of protection are appeals to state or arbitration courts in accordance with Part 3 of Art. 19 of the Law of Ukraine "On Investment Activity", however, the existing judicial practice does not ensure the protection of investors' rights based on the rules on expropriation of investments. The author analyses the possibility of applying the tools of a collective (group) lawsuit to protect the rights and legitimate interests of the owners of expropriated or nationalized assets of a specific business entity due to the convenience of collecting property damage under a lawsuit that is uniform for a large number of persons, and ensuring the principle of procedural economy.

For foreign investors, the priority is to resolve the dispute through consultations or negotiations, and in the event of an unsatisfactory result, appeal to the state court of the country where the investment is made, a permanent arbitration institution or ad hoc arbitration. It is emphasized that the host state's consent to resort to commercial/investment arbitration in cases of expropriation and nationalization eliminates the risks of prejudice on the part of national courts, partly ineffective protection during a long process, providing an opportunity to apply the advantages, tools and approaches of arbitration to obtain maximum compensation for bilateral investment contracts.

The author substantiates the need to improve the legal regulation of the grounds for expropriation of property and, in particular, nationalization due to the increase in the number of cases of expropriation of property from private individuals during the period of martial law for the purposes of ensuring the State's defense capability, the methods and procedure of expropriation of property – in order to ensure compliance with the criteria for the legality of such expropriations.

Key words: nationalization, expropriation, judicial protection, alternative dispute resolution methods, international commercial arbitration, collective (group) lawsuit, compensation, damages, market value.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [1].

Належне правове забезпечення одночасного співіснування приватного «права мирно володіти своїм майном» та права держави встановлювати правила позбавлення особи цієї власності здійснюється через закріплення на міжнародному та національному рівнях критеріїв правомірності здійснення таких вилучень (експропріації, націоналізації тощо), а також підтримання та розвитку цього

підходу при захисті порушених прав осіб в судах та комерційних арбітражах.

Істотне збільшення випадків націоналізації та експропріації об'єктів приватної власності в Україні, особливо в умовах воєнного стану, вимагає поглиблення досліджень у напрямку забезпечення правомірності здійснюваних вилучень майна та отримання своєчасної адекватної компенсації, форм та способів захисту власників-вітчизняних та іноземних інвесторів від порушень їх прав у цій процедурі.

Дана проблема здебільшого досліджується науковцями у контексті міжнародно-правового регулювання та судової практики ЄСПЛ і провідних міжнародних комерційних чи інвестиційних арбітражів щодо експропріації (Анцупова Т., Волкова І., Горобець Н., Поєдинок В. та інших). Разом з тим, дослідженню підлягають і національні судові механізми захисту, і можливості звернення до третейських судів всередині країни через перспективи збільшення кількості позовів у таких справах. З огляду на це, **метою цієї статті** є дослідження доступних механізмів

захисту порушених прав та законних інтересів інвесторів, як вітчизняних, так і іноземних, чие майно було піддано примусовому вилученню.

Вклад основного матеріалу. У юридичній доктрині найпоширенішим для позначення процесу примусового передання власності від приватних суб'єктів до держави є термін «експропріація» (expropriation), що означає індивідуальні заходи, спрямовані на досягнення публічних цілей» [2; 309]. Націоналізація, як правило, «стосується широкомасштабних вилучень приватної власності в усіх секторах економіки або в межах певних секторів чи галузей... Націоналізації на галузевій основі відбуваються, коли держава прагне реорганізувати певну галузь шляхом набуття контролю над приватними підприємствами цієї галузі та створення державної монополії» [3; 98]. Таким чином, націоналізація може бути визнана окремим випадком експропріації та застосовуватись у тому числі до об'єктів права, які раніше вже могли перебувати у державній чи комунальній власності, але були приватизовані.

Законодавство України з питань експропріації та націоналізації є нерозвинутим та системно суперечливим, що проявляється у відсутності визначень понять взагалі або неузгодженості термінології, якою позначаються випадки вилучення майна, розмежування різних видів вилучень та їх правових наслідків, відсутності уніфікованого порядку позбавлення майна, зокрема, щодо прийняття рішень про експропріацію/ націоналізацію, оцінки, порядку призначення компенсацій та зрозумілих алгоритмів захисту порушених прав власників.

Правові засади різних видів експропріації на рівні національного законодавства наразі закріплено:

1) у ЦК України, де у ст. ст. 350–353 передбачено окремі випадки примусового припинення права власності шляхом викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб чи їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності (ст. 350–351), викуп пам'ятки культурної спадщини (ст. 352), реквізиція (ст. 353);

2) у Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 р. № 4765-VI, який передбачає підстави та механізм примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану;

3) у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану» від 29.05.2023 р. № 3111-IX, яким доповнено Закон України «Про банки і банківську діяльність» спеціальною підставою для переведення під державний контроль банку, активами якого володіють особи, до яких застосовано санкції відповідно до Закону України «Про санкції»;

4) у Законі України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 р. № 2116-IX, який визначає правові засади примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності РФ та її резидентів. До об'єктів, що можуть бути вилучені, віднесено рухоме і нерухоме майно, кошти, вклади у банках, цінні папери, корпоративні права, інше майно (активи), що знаходяться (зареєстровані) на території України та безпосередньо або через афільюваних осіб належать РФ та її резидентам (абз. 5 ч. 1 ст. 1);

5) у ч. 2 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» міститься застереження, що «інвестиції не можуть бути безоплатно націоналізовані, реквізовані або до них не можуть бути застосовані заходи, тожоні за наслідками. Такі заходи можуть застосовуватись лише

на основі законодавчих актів України з відшкодуванням інвестору в повному обсязі збитків, заподіяних у зв'язку з припиненням інвестиційної діяльності». Саме визначення «націоналізації» у вітчизняному нормативному полі відсутнє.

У зазначених нормативних актах законодавець оперує різними термінами для позначення випадків припинення права власності особи, що не збігаються ані за своїм змістом, ані правовими наслідками. Як обґрунтовано зауважують М. Р. Аракелян, Х. Н. Бехруз та К. В. Мануїлова, міжнародне право не проводить істотної різниці між різними формами примусових вилучень, оскільки «основна мета міжнародно-правових норм у зв'язку з цим – забезпечити захист майнових прав приватних осіб від довільного посягання з боку держави у будь-яких доступних формах. Тому у формулюваннях навмисно уникають конкретики для максимально можливого охоплення всієї різноманітності практичних ситуацій, а правове регулювання здійснюється на рівні укрупнених категорій шляхом встановлення базових принципів здійснення примусових вилучень» [4; 261]. Такими принципами/критеріями примусових вилучень згідно двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів про захист інвестицій, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, принципів міжнародного права є: 1) переслідування публічної мети, здійснення в інтересах суспільства; 2) дотримання законодавства та встановленої процедури; 3) недискримінаційність; 4) обов'язкова виплата швидкої, адекватної та ефективної компенсації; 5) пропорційність застосовуваних заходів меті, яку переслідує держава [5].

Натомість, на рівні національного регулювання неузгодженість серед інститутів, термінів та підстав примусового вилучення є недопустимою, шкодить утвердженню правопорядку у цій сфері та ускладнює захист інтересів постраждалих осіб: «різні форми примусових вилучень можуть мати своїм результатом відчуження майнових прав, тоді як права та обов'язки держави та приватної особи, пов'язані з конкретним заходом регулювання, різняться залежно від віднесення такого заходу до тієї чи іншої категорії» [4; 261]. Навіть поверхневий аналіз наведених вище випадків примусових вилучень підтверджує розмаїття правових установлень залежно від їх виду: адміністративний або судовий порядок прийняття рішення при викупі чи вилученні об'єктів; мета та мотиви примусових вилучень; обов'язковість попереднього, допустимість наступного повного відшкодування його вартості чи взагалі його відсутність; застосування норми щодо конкретного об'єкта (наприклад, лише нерухомого майна) чи відсутність обмежень за об'єктним складом; заборона застосування окремих способів захисту особою, у якій вилучили майно, та ін. Така розбіжність у термінології, що охоплює різні підстави і наслідки примусових вилучень майна у приватних осіб-інвесторів, дезорієнтує їх щодо пошуку правових механізмів захисту порушеного права. Розглянемо їх детальніше.

Так, для вирішення спорів, що виникають в результаті здійснення інвестиційної діяльності, інвестори мають право звертатись до суду або третейського суду згідно з ч. 3 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність». За твердженнями О. Хрімлі «третейський розгляд згідно із законодавством України може здійснювати третейський суд або міжнародний комерційний арбітраж» [6; 195], відтак вказівка законодавця щодо звернення до третейського суду розповсюджується і на арбітраж. Але правило звернення до інституцій з альтернативного врегулювання спору, вочевидь, не стосується усіх справ про націоналізацію, реквізицію та інші види експропріації. Адже в силу положень п. п. 6 та 13 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» та суб'єктного складу сторін спору, однією з яких є уповноважений орган, що прийняв рішення про примусове вилучення, опція щодо альтернативної форми

врегулювання спору недержавними судовими органами для національних інвесторів є недоступною у разі пред'явлення ними вимог щодо визнання рішень про експропріацію/націоналізацію органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів, незаконними/недійсними. Такі способи захисту будуть визнаватися належними лише у разі подання позову до державного суду. До третейського суду/арбітражу можуть бути передані спори щодо компенсації чи відшкодування збитків за експропріоване майно.

Щодо судової практики з питань захисту вітчизняних інвестицій від прямої чи непрямой експропріації, то за твердженням В. Поєдинок, вона в Україні наразі майже відсутня. Поодинокі справи, рішення у яких містять посилання на ч. 2 ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» насправді стосуються інших порушень з боку державних органів і не містять аналізу критеріїв експропріації; до того ж їх сторонами здебільшого є підприємства з іноземними інвестиціями [3; 100]. Подібна практика свідчить не лише про відсутність на вітчизняних теренах правової традиції захисту прав інвесторів на підставі норм про експропріацію інвестицій, у чому слід погодитись із дослідницею [3; 100], а й про певну дискримінацію у питаннях захисту щодо вітчизняних інвесторів порівняно із іноземними, коли держава надає перевагу іноземному капіталу, забезпечуючи гарантії, недоступні вітчизняним суб'єктам господарювання. Відсутність реального доступу до альтернативних способів врегулювання спору – серед них. Адже, на відміну від умов про звернення до комерційного арбітражу у разі виникнення спору для іноземного інвестора, передбачених у двосторонніх інвестиційних угодах, які запускають арбітражний розгляд у разі звернення із позовом і не залежать від подальшої згоди уповноважених органів країни-місця інвестиції на такий розгляд чи заперечення юрисдикції арбітражу, можливість звернення вітчизняного суб'єкта господарювання у експропріаційному спорі до третейського суду/арбітражу залежить від бажання уповноваженого органу укласти третейську угоду, оскільки національне інвестиційне законодавство автоматичної згоди сторін на альтернативне врегулювання спору не передбачає.

Потенційно можливим в досліджуваних відносинах слід визнати застосування інструментарію колективного (групового) позову щодо захисту прав та законних інтересів власників експропріованих чи націоналізованих активів конкретного суб'єкта господарювання у державних судах. Колективні позови є зручними для стягнення майнової шкоди за позовною вимогою, що є однорідною для значного кола осіб, слугать досягненню принципу процесуальної економії і, за твердженням Р. Антоніва, є однією з кращих світових практик, яка дозволяє підвищити ефективність громадянського суспільства у захисті прав громадян [7]. Доречність його використання у експропріаційних спорах вбачається саме у праві окремої особи долучитися до позову, ініційованого іншою особою проти держави, який вони самостійно з певних причин не подавали. Розвиток судової практики національних судів у цьому напрямку є одним з найбільш перспективних і має вийти за рамки ст. 54 ГПК України, використання у сфері захисту прав споживачів чи охорони навколишнього середовища (див., постанови Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018 р. у справі № 910/8122/17 та від 15.06.2021 р. у справі № 904/6125/20).

Для іноземних інвесторів можливі шляхи звернення за захистом у разі примусового вилучення інвестицій, як правило, передбачаються двосторонніми інвестиційними договорами/угодами (далі – ДІД), укладеними між країною походження інвестора та Україною. Так, нашою державою укладено значну кількість двосторонніх міжнародних договорів про захист інвестицій з країнами Східної та Західної Європи, країнами Балтії та з країнами інших регіонів – США, Куба, Аргентина, Канада, Ізраїль, Туреч-

чина, Китай тощо. Двосторонні інвестиційні угоди містять положення про поводження з іноземними інвестиціями, які формулюють певний стандарт: стандарт справедливого і рівноправного ставлення або мінімальний міжнародний стандарт ставлення; стандарт повного захисту та безпеки; стандарт захисту від необґрунтованих чи дискримінаційних дій; стандарт заборони експропріації та інші. Порушення цих стандартів може стати підставою для позову зі сторони іноземного інвестора у разі, коли приймаюча держава своїми діями завдала шкоди інвестору або його інвестиціям [8; 459].

ДІД містять типові застереження щодо експропріації інвестицій: «Інвестиції інвесторів кожної з Договірних Сторін не підлягають націоналізації, експропріації або заходам, які мають результат, еквівалентний націоналізації чи експропріації (далі «експропріація»), на території іншої Договірної Сторони, окрім як задля суспільних цілей. Експропріація повинна здійснюватися за належного правового процедури на засадах недискримінації і повинна супроводжуватися забезпеченням швидкої, адекватної та ефективної компенсації» [9]. Угодами передбачається перелік способів вирішення спорів між інвестором однієї з Договірних Сторін та іншою Договірною Стороною у зв'язку з інвестицією на території цієї Договірної Сторони. Пріоритетним визнається вирішення спору шляхом консультацій або переговорів («мирним шляхом», «дружнім шляхом») у строк до 6 місяців, інакше "cooling-off period" – спершу переговори, потім арбітраж. У цей час особа, чіє права порушені примусовим вилученням інвестиції, направляє інвестиційну претензію до уповноваженого органу держави, яким виступає Міністерство юстиції України. За незадовільного результату інвестор на власний вибір може скористатись одним з наступних способів, звернувшись до: державного суду країни-місця здійснення інвестиції, постійно діючої арбітражної установи або арбітражу ad hoc.

Звернення до компетентного суду Договірної Сторони, на території якої була здійснена інвестиція – умова, яка не є обов'язковою для закріплення у ДІД, оскільки право подати позов до національного суду згідно з внутрішнім законодавством та правилами юрисдикції є завжди. Проте ряд ДІД фіксують її, зокрема, Угода між Урядом України та Урядом Ліванської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій [10]. Пояснюється непопулярність такої умови, у першу чергу, недовірою до державних судів. Так, «відповідно до Індексу інвестиційної привабливості за перше півріччя 2021 року, підготованого Європейською бізнес асоціацією (ЕВА), 90% опитаних інвесторів вважають судову систему в Україні слабкою. Особливо знижується рівень довіри в тому випадку, коли стороною у спорі в національному суді виступає держава» [11]. Практика ж свідчить, що цей спосіб використовується найчастіше у випадках, коли ДІД між країнами немає. Наприклад, з приводу націоналізації акцій ПАТ «Укртатнафта» кіпрська компанія, яка також є акціонером цієї компанії, подала позов до Господарського суду м. Києва з вимогами визнати за нею право власності на акції, витребувати їх з володіння Міністерства оборони України та зарахувати ці акції на рахунок компанії у цінних паперах [12].

Звернення до комерційних арбітражів за вибором інвестора передбачає право передати справу на розгляд або конкретної постійно діючої арбітражної установи, або суду ad hoc. Так, більшість ДІД визначають у якості таких:

- 1) Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID), якщо обидві договірні сторони приєдналися до Вашингтонської конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р.;
- 2) Арбітражний інститут Стокгольмської торгової палати (з 2023 р. – Арбітражний інститут SCC);
- 3) Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торгової палаті (ICC).

Розгляд спору арбітром або міжнародним трибуналом ad hoc зазвичай відбувається відповідно до Арбітражного регламенту Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL) при Постійній палаті третейського суду (PCA) в Гаазі. Сторони спору можуть письмово погодитись на зміну цього регламенту.

Згода приймаючої держави на звернення до комерційного/інвестиційного арбітражу у справах про експропріацію та націоналізацію нівелює ризики упередженості з боку національних судів, почасти неефективного захисту за тривалого процесу, надаючи можливість застосувати переваги, інструменти та підходи арбітражу для отримання максимальної компенсації за двосторонніми інвестиційними договорами.

Серед інших переваг такої форми захисту майнових прав інвесторів юристи-практики окремо відзначають і реальність (гарантії) виконання арбітражних рішень. Через репутаційні ризики держави зазвичай прагнуть виконати такі рішення у добровільному порядку. У разі ж відмови національного суду у визнанні та виконанні арбітражного рішення, інвестори мають декілька варіантів дій. По-перше, можна спробувати виконати арбітражне рішення на території інших держав, де можуть бути активи держави-відповідача (комерційне державне майно, на яке не розповсюджується принцип функціонального імунітету щодо державних активів). Інший варіант передбачає намагання інвестора отримати дипломатичний захист у своєї держави. Наприклад, ст. 27 Вашингтонської конвенції передбачено можливість державою надавати дипломатичний захист своєму інвестору проти приймаючої держави, якщо остання відмовиться виконувати чи вчиняти дії відповідно до винесеного рішення. У разі ненадання згоди шляхом переговорів держава інвестора може розпочати державний арбітражний процес проти приймаючої держави згідно з інвестиційним договором або процедуру перед Міжнародним судом ООН на підставі ст. 64 Вашингтонської конвенції [13].

Компетенція арбітражів обумовлює і найчастіші позовні вимоги, які пред'являються інвестором у експропріаційних спорах – про виплату компенсації, якщо експропріація була законною, або про відшкодування збитків у разі незаконних та необґрунтованих вилучень. Майнові вимоги полягають у грошовому вираженні вартості збитків, понесених заявником, права власності якого було порушено. Оцінка збитків проводиться відповідно до звичаєвого міжнародного права, закріпленого в рішенні справи про фабрику у Хожуві, та статті 31 (Відшкодування шкоди) Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння Комісії міжнародного права [14]. При оцінці розміру шкоди враховується (а) компенсація вартості капіталу, (б) компенсація втраченої вигоди (*lucrum cessans*) та (в) компенсація за непрямий збиток (*damnum emergens*), у тому числі побічні витрати [15; 797]. При цьому, як наголошують Т. Анцупова та О. Трояновський, підходи до оцінки матеріальних активів залежать від характеру майна чи інтересів, а також від обставин вилучення. Найчастіше державні та арбітражні суди оцінюють капітальну вартість інвестицій з метою компенсації чи відшкодування збитків на основі «справедливої ринкової вартості» майна, і кра-

щим підходом у цих випадках слід визнавати вивчення бізнес-активів, враховуючи ділову репутацію та прибутковність. Перевага цього методу полягає в тому, що компенсація затримки максимально призначена для певної об'єктивної оцінки вартості, пов'язаної з матеріальною підтримкою бізнес-активів [15; 797]. Наприклад, такий підхід застосував Арбітражний трибунал при Постійній палаті Третейського суду в Гаазі у справі за позовом НАК «Нафтогаз» про компенсацію експропрійованих РФ активів компанії у тимчасово окупованому Криму (справа *Naftogaz of Ukraine (Ukraine) et al. v. The Russian Federation*), вказавши, що сума такої компенсації повинна дорівнювати справедливій ринковій вартості активів НАК «Нафтогаз» до моменту їхньої експропріації [16].

Подібна арбітражна практика з питань визначення розміру компенсацій також свідчить на користь обрання комерційного арбітражу як альтернативного способу вирішення спорів про експропріацію у порівнянні із зверненням до ЄСПЛ і, первісно, національних судів. Адже, разом із підходом щодо компенсації на рівні ринкової вартості вилученого об'єкта, ЄСПЛ може зробити «знижку» для держави, бо «конвенція все ж таки не гарантує право на повну компенсацію за будь-яких обставин» [17]. Так, Суд у справі «Cane' and others v. Malta» (рішення від 13.04.2021 р.) відзначив, що законні цілі «суспільного інтересу» можуть ураховуватися при відшкодуванні вартості майна, яка буде нижчою за ринкову [18]. Подібний ризик разом із тривалим очікуванням як розгляду справи, так і виконання рішення з коштів державного бюджету, робить такий спосіб для суб'єктів господарювання менш прийнятним, ніж арбітраж.

Висновки. Отже, збільшення кількості випадків експропріації та націоналізації майна приватних осіб, особливо у зв'язку із воєнною, оборонною необхідністю, актуалізує необхідність упорядкування підстав та порядку примусового вилучення об'єктів власності для державних і суспільних потреб (з публічною метою) та відповідних їм способів захисту порушеного права. Власне, у таких умовах і сама держава зацікавлена у суворому дотриманні уповноваженими органами процедур примусового вилучення майна через можливі позови про оскарження прийнятих рішень, отримання справедливих компенсацій за вилучене майно та відшкодування збитків. Загалом ускладнення ведення господарської діяльності на території України через військову агресію знижує її інвестиційну привабливість, а відсутність ефективних способів захисту прав інвесторів, позбавлених власності через експропріацію чи націоналізацію вимагає подальшого удосконалення в частині забезпечення реальних можливостей і для вітчизняних, і іноземних інвесторів звернення до альтернативних способів врегулювання спорів, основне місце серед яких належить третейським судам та комерційним/інвестиційним арбітражам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол Ради Європи від 20.03.1952 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
2. Горобець Н. Г. Поняття та сутність права власності в контексті Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 307–311.
3. Поединок В. Захист прав інвесторів у разі експропріації інвестицій. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. С. 98–101.
4. Аракелян М. Р., Бехруз Х. Н., Мануїлова К. В. Практика Європейського суду з прав людини щодо експропріації та права власності. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 260–265.
5. Бондарев Т. Найбільша націоналізація воєнного часу: а якщо власники підуть до суду? *Економічна правда*. 2022. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/8/693598/>
6. Хрімлі О.Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 320 с.

7. Антонів Р. Чи можливий колективний позов в Україні. *GoLaw*. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/chi-mozhlivij-kolektivnij-rozov-v-ukrayini/>
8. Шемшученко С. О. Двосторонні інвестиційні договори: типова структура, поняття і формулювання положень. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 457–461.
9. Угода між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій: Угода Кабінету Міністрів України від 24.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_005#Text
10. Угода між Урядом України та Урядом Ліванської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій: Угода Кабінету Міністрів України від 25.03.1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422_001#Text
11. Манойленко К., Клян А. Механізм захисту прав інвесторів в Україні. *GoLaw*. 08 жовтня 2021 р. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/mehanizmi-zahistu-prav-investoriv-v-ukrayini/>
12. Ухвала Господарського суду м. Києва від 23.01.2023 р. у справі № 910/14242/22. URL : <https://opendatabot.ua/court/108552459-d4db6271b035c4e825afcd180527feaa>
13. Вівчарик І. Інвестиційний арбітраж. *Юрист&Закон*. 5 вересня 2019 року. Вип. № 31. URL : https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/investment_arbitration/
14. International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, November 2001, Supplement № 10 (A/56/10), chp.IV.E.1. URL : <https://www.refworld.org/docid/3ddb8f804.html>
15. Анцупова Т.О., Трояновський О.В. Методики визначення компенсації при експропріації, що використовуються в судовій та арбітражній практиці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 796–800.
16. Суд у Гаазі зобов'язав росію сплатити \$5 млрд компенсації за збитки та втрачене майно Нафтогазу в Криму. URL: <https://www.naftogaz.com/news/russia-pay-5bn-compensation-naftogaz-crimea>
17. Іванова О. Скільки грошей можна вимагати від влади за експропріювану нерухомість. *ЗаконіБізнес*. 06.11–12.11.2021. Вип. 45 (1551). URL : <https://zib.com.ua/ua/149597.html>
18. Decision in Case “Giovanni CANÈ and Others against Malta” (application № 24788/17). 13.04.2021. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES070157>